

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ – ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1936

Ε.Υ.Δ. Π.Ε. Κ.Ε.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΠΑΡΑΒΟΛΕΣ

Στης Παταλνής τους λιόδαρτους κάμπους σερίανίζει ο αγριόγαλλος. Είναι πουλί ανοιχτομάτικο και πολυκάτεχο, γεμάτο φρόνηση και σοφία. Ζει πάντα στις άσκεπες έρημιές, στην απέραντη την ανηλιά που δεν αφήνει μήτε καν ήσκιο να παραμονέψει. Το μάτι-του ακούραστο βιγλίζει τα περίγυρα, ψάχνει κάθε σάλεμα κι ανεμοριπή. Ψυχή δε ζυγώνει χωρίς να την ανεμιστεί από μακριά.

Κάποτε στην άκρη τ' ουρανού περνάει караβάνι, σιγαλό μέσα στο λιόπυρο θάμπωμα. Τότες ο αγριόγαλλος κάθεται χάμω και το καρτερέβει φυλαχτικά. Κι αν οι καμήλες τραβήξουν αλάργα, δεν το κουνάει από την κοίτη-του· αν όμως έρθουν πιο κοντά, τότες σηκώνεται και γίνεται άφαντος καταηλιού.

Οι κυνηγοί πολύ τονε νοστιμέβουνται τον αγριόγαλλο. Το ψαχνό-του είναι από τα πιο διαλεχτά. Μα είναι πολύ δύσκολο να τον πλησιάσεις αρκετά και να του ρίξεις. Για να το καταφέρουν αφτό σοφίστηκαν τερτίπι. Καβαλούνε καμήλες, και μόλις αγναντέψουν αντίπερα τον αγριόγαλλο, δεν πάνε ίσια καταπάνω-του, μα κυκλοφέρνουνε γύρω-του απ' αλάργα. Το καημένο το πουλί φαντάζεται πως όλο φέβγουν οι καμήλες γιατί τις βλέπει πάντα ν' αντιπερνούν. Και σιγά σιγά οι κυνηγοί στενέβουν τον κύκλο και προσπαθούνε να φτάσουν αρκετά κοντά για να χτυπήσουν τον υπνωτισμένο τον αγριόγαλλο. Κάποτε, μα σπάνια, το πετυχαίνουν. Το πιο συχνά καταλαβαίνει το δόλο σε καιρό και χάνεται στην αγριμιά. Οι κυνηγοί δε βρίσκουν παρά ένα βαθούλωμα μέσα στο αμμουδερό το χώμα, όπου καθίζοντας ο αγριόγαλλος είχε αφήσει τ' αχνάρια-του.

Τέτιος άπιαστος αγριόγαλλος είναι και η έννοια της ποίησης. Αιώνες τώρα την κυνηγούν οι κριτικοί του κόσμου. Καβαλάει ο καθένας-τους την καμήλα-του (θέλω να πω τη θεωρία-του) και ξεκινάει με την ελπίδα να δοξαρέψει το αγριοπούλι. Φέρνει βόλτες περιτριγυρίζοντας κι ολοένα σφίγγοντας πιο στενά τον κριτικό-του κύκλο. Και τους βλέπω τους σοφούς αυτούς να ξεπροβάλλουν από τα βάθια των καιρών κο-

παδιαστοί σαν ατέλειωτο караβάνι, σαρκωμένοι κι ανυπόμονοι. Σπιρουνίζουν τις καμήλες-τους με πάθος, και βιάζονται ποιός να ξεπεράσει τον άλλο. Νά-τους όλοι από τον κωμωδό το Σίμυλο και τον καθαρτικό τον Αριστοτέλη, από το βαθυστόχαστο Λογγίνο ίσαμε το Βίκο και τον Τολστόϊ και το Βλογημένο το Στάβρο τον Ιταλικό. Μα κανένας-τους δεν αξιώθηκε ακόμα να ξεπουπουλιάσει το γαλλί. Ξεπετά προτού ζυγώσουν. Και δε βρίσκουνε μήτε διάνο μήτε καν τσαλαπετεινό. Μονάχα μια τρόπα στον άμμο.

Κι όμως οι κόποι-τους δεν παν ολότελα χαμένοι. Στο λημέρι του αγριόγαλλου μαζέβουν οι κοιτικοί μερικά φτερά πεσμένα, κανένα τσόφλι αβγού, μια κοτσιλιά. Κι από τ' απομεινάρια αφτά πασκίζουν να ξαναφτιάσουν το ασυνέπιαστο πουλί.

Μ' ας αφίσουμε λιγάκι το παραστατικό ύφος κι ας μιλήσουμε την πιο στεγνή γλώσσα της επιστήμης. Καμιά κριτική θεωρία, καμιά αισθητική, δεν έφτασε ακόμα να τσαλικώσει την έννοια της ποίησης και να καλουπώσει τον ορισμό-της. Όχι πως είναι πέρα πέρα στραβές κι αβάσιστες. Κάθε άλλο. Σκεδόν όλες-τους έχουνε μέσα-τους ένα ψιχουλάκι της αλήθειας, μια σπιθούλα μαντεφτική. Μα την ουσία και το ξαθέρι δε σώνουν να το στραγγίξουν.

Δε θέλω να αραδιάσω θεωρίες και συστήματα για το πρόβλημα της ποίησης (κι όπου λέω ποίηση εννοώ και κάθε άλλη τέχνη). Θα είταν ανάγκη να γράψω ολάκερη την ιστορία της αισθητικής. Τέτιος Ηρακλής δεν είμαι. Το μόνο πραχτικό που μπορώ να κάνω εδώ είναι να μαζέψω τους πιο σημαντικούς ορισμούς, αφτούς τουλάχιστο που έτυχε να διαλέξω απο τα διαβάσματά-μου χωρίς άλλο πρέπει να υπάρχουν κι άλλοι πολλοί που δεν τους ξέρω. Μα δεν είμε μήτε παντογνώστης μήτε βιβλιοφάγος μήτε συμπιλιστής. Προσπαθώ να ξεδιαλύσω τις απορίες-μου με το βρισκόμενο χωρίς την αξίωση πως τα δικά-μου πορίσματα θα φωτίσουν και τους άλλους. Κι αφτό γιατί πάντα η μόνη πιστεφτή αλήθεια στέκεται κείνη που τη βρίσκουμε εμείς οι ίδιοι.

Θα κοντολογίσω όσο γίνεται πιο λακωνικά. Μπορούμε να διαφορίσουμε τις αισθητικές θεωρίες σε χωριστές οικογένειες. Και πρώτ' απ' όλα συναπαντούμε τα συστήματα που βασίζονται στο σκοπό της τέχνης για να ξηγήσουν την υπέρτασή της.

Η επικουρική αίρεση μας βεβαιώνει πως η τέχνη ένα μονάχα κυνηγάει την ηδονή. Μερικοί από τους κριτικούς αυτούς λεν πως ο ποιητής αναυρέβει τη χαρά της ομορφιάς. Οι πιο πολλοί τους είναι Γερμανοί, και χάνονται γλήγορα μέσα στη μεταφυσική καταχνιά των ορισμών του Ωραίου. Άλλα πάλι, Εγγλέζοι το πιο συχνά θένε την ηδονή που χαρίζει η φαντασία. Μα και δω πάλι ανακατέβεται η μεταφυσική και μας αφήνει ανήμπορους και ζαλισμένους γιατί δεν το καταφέρνει αλήθεια να μας ξεκαθαρίσει τί λογής πράμα να είναι η φαντασία.

Μα και να κατόρθωναν οι μεταφυσικοί και ψυχολόγοι να μας φωτίσουνε για τις έννοιες του Ωραίου και της Φαντασίας, πάλι δε θα έφταναν να μας πείσουν πως βρήκαμε αραξιά. Κι αυτό γιατί σκοπός της τέχνης δεν είναι η χαρά. Πιο μεγάλη χαρά δε γίνεται ίσως από κείνη που πλημμυρίζει τον τεχνίτη άμα πετύχει τελειωτικά τη φόρμα που αναζητούσε με τόση αγωνία και τόσο πείσμα, κι όμως όποιος έγραψε ποτέ του στίχο ή επίασε στο χέρι πινέλο το ξέρει καλά πως ποτέ δεν καταπάστηκε δουλειά γιατι ποθούσε την ηδονή της συντέλεσης. Γίνεται πλάστης γιατι δεν μπορεί να κάνη αλλιώς, άθελά-του και κάποτε μάλιστα με το στανιό. Κι όσο για τη χαρά που θα προξενούσε το έργο-του στους άλλους ανθρώπους, μήτε του περνάει καν από το νου. Παραείναι εγωιστής ο μεγάλος τεχνίτης και δε συλογίζεται τους τριγύρω-του ανθρώπους παρά όσο χρειάζονται για να γίνουν αντίλαλοι και παινέματά-του.

Και την κακία και τη λύπη ο τεχνίτης την κάνει χαρά, την τραγωδία τη μετουσιώνει σε ξελεπτέρωμα, όχι γιατι γυρέβει τη χαρά, μα γιατι στον ιδανικό κόσμο η καλλιτεχνική αξία είναι η μόνη που έχει σημασία, και γιατι ο ποιητής μεταχειρίζεται και την αμαρτία και τον πόνο και την ασκήμια σα νότες ή θέματα τεχνικά κι ανυπόλογα.

Δεν έχει ρώτημα πως η χαρά δεν είναι σκοπός μα συνακόλουθο της τέχνης. Το πετυχημένο το έργο φραίνει τον ποιητή και καλοψυχάει τους φιλότεχνους γιατι βλέπουν τώρα μπροστά τους ένα ξετέλεσμα συνόργανο και μαστορικό. Το ίδιο μας καλοφχαριστεί κ ένα ομορφοδουλεμένο τραπέζι, μα σκοπός του τραπέζιού και του μαρραγκού που το έφτιασε δεν ήτανε βέβαια η αποκλειστική χαρά της αισθητικής τελειότητας.

Τό παράξενο είναι πως στους επικουρι-

κούς αυτούς πρέπει να λογαριάσουμε και τον Πλάτωνα. Τουλάχιστο μας είπε στους «Νόμους» πως η τεχνική αξία κρίνεται από τη χαρά. Καταλαβαίνοντας όμως πόσο επικίντυνος είναι τέτιος ορισμός, βιάστηκε να τονε στενέψει λέγοντας πως η χαρά η αισθητική στέκει προνόμιο για τον «ένα τόν άρετη τε και παιδεία διαφέροντα». Έβαλε δω το δάχτυλό-του στη μεγάλη δυσκολία της κριτικής νομοθεσίας. Ποιός θα κρίνει, ποιός θα ξεδιαλέξει το καλό από το μπόσικο, το μαργαριτάρι απο το κοχλίδι, τον αϊτό από τον μπούφο και το σκαθάκι; Και παραπονιέται ο Πλάτωνας γιατι στον καιρό-του κατάντησε η πλέμπα να είναι ο κριτής (τηνε βαφτίζει θεατροκρατία), κι όχι ο καλογεννημένος και φιλομαθημένος. Και δεν έχει ρώτημα πως όταν η απόφαση κατασταλάζει στην εξουσία του όχλου, τότες και το γούστο και το φρόνημα της τέχνης ξεπέφτουνε βιαστικά. Ως κι ο Αθηναίος το ήξερε αυτό: «Και πάλαι μὲν τὸ παρά τοῖς ὄχλοις εὐδοκιμεῖν σημεῖον ἦν κακοτεχνίας». Ίδια όμως αληθινό είναι και πως άμα λίγοι ξεμοναχιασμένοι κι αποτραβηχτοί καταπιάνονται να οδηγήσουν την τέχνη, γλήγορα παραστρατίζει στην πσραλογία και την αλλοκοτία. Το φαινόμενο της τέχνης δεν είναι μοναχά δούλεψη ατομική, παρά είναι δεμένο και με άλλες ζωικές δύνამες της κοινωνίας. Έτσι τούτο μου φαίνεται ο πιο πιθανός ανισασμός: οι λίγοι που ξέρουν και νιώθουν πρέπει να κρίνουν και να διαλέξουν τις αξίες. Ως εδώ έχει ο Πλάτωνας δίκιο. Μα οι λίγοι αυτοί δεν πρέπει να είναι μιγιάγγιχτοι ερημίτες τρυπωμένοι στ' απόσκιο της ζωής. Πρέπει να είναι οργανικά ενωμένοι με την κοινωνία και να ζουν από τη ζωή-της και να την καταλαβαίνουνε συμπαθητικά. Κι αυτοί όμως οι λίγοι μπορεί να είναι σκορπισμένοι από αιώνα σ' αιώνα και να κρίνουν τη δόξα με τη βοήθεια των πεθαμένων, με τον αντίλαλο που ακούγεται από κορφή σε κορφή.

Τούτο γάρ άθανάτον φωνᾶεν ἔρπει
εἰ τις εὖ εἶπη τι.

(Ισθμ. Δ' 40 - 1).

Κάποιος εγγλέζος ποιητής την ξαναείπε
την ίδια ιδέα με πολλή χάρη:

The word and naught else
in time endures.
Not you long after,
perished and mute
will last, but the defter
viol and lute.

Αντικρό στην επικουρική τη στρούγκα
βρίσκουμε την ηθικολογική. Η δυναστεία
τούτη ξεφάντωσε στην αρχαία Ελλάδα και
ξεμυτίζει ξανά κάθε φορά που παίρνει

απάνω-του ο κλασικισμός. Η διδαχτική θεωρία είναι η πιο λειψή και πιο αλλίθωρη απ' όλες τις άλλες. Τόσο κοινοτοπία κατάντησε πια σήμερα πως ο ποιητής δεν έχει κανένα ηθικό ή διδαχτικό χρέος, φανερό ή κρυφό, που είναι περίττο να χασομερήσουμε για να ξεσκεπάσουμε τη σοφιστεία. Κι όμως ούτε καν αυτή η θεοστραβή πρόληψη δεν είναι ολότελα τυφλή. Συνέπεια της μεγάλης τέχνης είναι πάντα το ύψος, το ξεβγένισμα, ο ανεβασμός. Κι αυτό φυσικά έχει σπουδαία ηθικά συνακόλουθα: φέρνει το λαγάρισμα της ψυχής, το ξεβρώμισμα της αμαρτίας, το παραγκώνισμα κάθε στενοκαρδιάς, το ξάνοιγμα του νου. Και θα λέγαμε χωρίς άλλο πως ο ποιητής πρέπει να έχει μέσα του την έγνοια της ηθικής για να μπορεί με το στίχο-του να τη ζωντανέβει τόσο αποτελεσματικά. Μα δεν το λέμε γιατί ξέρουμε τεχνίτες τρανούς που κάνανε ζωή κακούργικη και στραπατσarisμένη. Έτσι τουλάχιστο μας φαίνεται σα διαβάζουμε τις βιογραφίες-τους. Κι όμως, αν πάμε πιο βαθιά, θαρώ πως θα βρούμε μέσα στα φυλλοκάρδια των κρεμανταλάδων αυτών (θυμίζω τὸ Villon) μίαν ειλικρίνεια θρησκευτική και μια συνείδηση λογοτεχνική που ξεπερνάει τις στενοκαρδες ηθικές. Μπορεί να μαχαιρώσουν ή να κόψουν κάλπικη μονέδα, μα ψέματα δε λεν. Και πιστέβουν. Η πιο φριχτή ανηθικότητα είναι να προσκυνάς το ψέμα και την απιστία.

Ένα μοναχά συμπίερασμα χωράει εδώ, πως η κατήχηση και το δασκαλίκι δεν είναι μήτε σκοπός μήτε βάση της τέχνης. «Ποιητήν πάντα στοχάζεσθαι ψυχαγωγίας, οὐ διδασκαλίας», έλεγε ο Ερατοσθένης. Τέχνη, γνώση και ηθική στέκουν κόσμοι διαφορετικοί κι απόξενοι μα που τα σύνορά τους αγγίζουν κάπου. Τίποτε παραπάνω.

Και συνοψίζοντας ξαναλέμε πως η τέχνη (τὰ ὑπερφυᾶ του Λογγίνου) σε βγάζει από το κακορίζικο, το στενόχωρο το είναι-σου και σε φτερώνει σε κάτι πιο ζωντανό, πιο απόλυτο, πιο συνειδητό, πιο υπερκαίρινο, πιο ψηλαρμενιστό. Μήτε να σε πείσει θέλει, μήτε να σε δασκαλέψει, μήτε να σε ηθικοπλάσει, μήτε να σε φρονιμέψει, μήτε να σε παρηγορήσει, μήτε να σε γαργαλίσει, μήτε να σε καλοπιιάσει, μήτε να σε κολακέψει, μήτε να σου πουλήσει γνώση, μήτε να σε νανουρίσει, μήτε καν να σε καλογερέψει. Θέλοντας και μη, σε κάνει να μισήσεις τον άπλερο τον εαυτό-σου, να περιφρονήσεις την άκαρδη κουτοπονηριά-σου, να ξυπνήσεις και να ξεπεταχτείς, ν' αλλάξεις ο ίδιος από τιποτένιο ζούδι, από γλιντζιάρικο γυμνοσάλιαγκα, και να γίνεις μονομιάς θερμόφλεβο άγαλμα, διονυσιακός Τελεσφόρος, απολλώνιος βουνοπάτης. Σε σπρώχνει να ξεσκλαβωθείς από τη σακάτικη γνωστικάδα και την πιλάτιστα περιγυριά, ν' αμολυθείς στου πλαστικού ρυθμού-

τη χαμογελούσα οδύνη. Με την ποίηση ο άνθρωπος ξεφορτώνεται τ' αποστραγγίδια της κακομοιριάς-του κι αγγίζει το ψήλωμα, ορθώνεται ν' ακούσει το λογγίνιο το άπήχημα μεγαλοφροσύνης. Μα όλα αυτά δε γίνονται επισκοπού' γίνονται γιατί κάποιος γεννήθηκε ποιητής.

Ερχόμαστε τώρα στην οικογένεια της μιμητικής θεωρίας. Τηνε χρουστούμε του Αριστοτέλη. Μίμηση, μας έταξε, είναι η τέχνη. Και πέσαν απάνω-του οι κατοπινοί κριτικοί να του καταμαρτυρήσουν πως η τέχνη δεν είναι αντίγραφο της φύσης, πως δεν είναι αμαστόρεφτο καθρέφτισμα της ζωής. Και θα είχαν πολύ δικιο αν κι ο Αριστοτέλης εννοούσε τη μίμηση ξεσήκωμα μοναχά. Φαίνεται όμως πιο πιθανό πως με μίμηση πρέπει να καταλάβουμε αναπαράσταση, ξαναφτιάσιμο, ξανασυγύρισμα, αυτό που λέγαν οι αρχαίοι **είκασια, άπεικόνισις**. Κάπου λέει ο Αριστοτέλης πως τὸ ξαναδοῦλεμα που κάνει ο ποιητής γίνεται **ἐπὶ τὸ φιλοσοφώτερον**. Εδώ έδειξε διαπεραστική ενορασιά. Γιατι μόλις παραδεχτείς την ιδέα πως με την τέχνη ξαναζωντανέβεις τη ζωή σε πιο φιλοσοφικό ύψος, αρχίζεις να μπαίνεις στην ουσία του μυστηρίου. Βλέπεις το γνήσιο πρόβλημα, κι ας μην μπορείς να το ξεδιαλύσεις.

Και μίαν άλλη κριτική σοφία μας άφισε ο Σταγειρίτης, την παινεμένη την κάθαρση. Τηνε χρησιμοδότησε για το δράμα, ταιριάζει όμως και για όλες τις άλλες τέχνες, φτάνει να μαντέψεις τη σωστή-της έννοια. Βιβλία ολάκερα γραφήκανε για την κάθαρση, κι ο κάθε κριτικός άλλα βλέπει και μολογάει. Η πιο πιθανή ερμηνεία φαίνεται να είναι πως ο Αριστοτέλης ανακάλυψε χωρίς να το πολυκαταλάβει τον άνθρωπο τον ψυχολογικό (που είναι είναι πολύ πιο σημαντικός από τον άλλο τον πολιτικό). Βασανίζει πάντα τον άνθρωπο η δυσαρμονία του κόσμου με τη δική-του ζωή. Κάτι αταίριαστο κι απάκουο ρεμπελέβει ολοένα μέσα-μας και μας κακοφορμίζει. Ασυναρτησία, ακαταστασία, παρανομία, ακατανοησία, πόνος, αγριοσύνη κι αβασταξιά μας φαρμακώνουν και μας κοματιάζουν την ψυχή. Έρχεται όμως ο τεχνίτης και ρίχνει όξω την ακαθαρσία και τον παραλογισμό, ξεπλένει τα περιττά και τα παράταιρα, και μονομιάς συναρμονίζει κόσμο και ψυχή. Αγκαλιάζει ξαφνικά και μονοστιγμής ολάκερη τη φύση, και την από μέσα και την απ' όξω' κάνει συνειδητή την ολοκληρωτική αυτή ένωση της ανθρώπινης απορίας με την πριν ακατανόητη κι άσπλαχνη Μοίρα. Δίνει τη μόνη έννοια της ζωής που είναι αληθινά θρησκευτική κι αληθινά (κι ας είναι μοναχά της στιγμής) αθάνατη.

Φυσικά τίποτες απ' όλα αυτά δεν είπε ο Αριστοτέλης. Κι όμως ο σπόρος της θεωρίας αυτής λαχταρίζει και δουλέβει μέσα στην αριστοτελική την κάθαρση. Είναι σπό-

ρος που δεν μπορούσε να ριζοβολήσει ως που να έρθει ο ψυχολόγος και να ξεσκεπάσει τα μυστήρια του υποσύνειδου. Φτάνουμε δω στην πολύκλαδη οικογένεια της ψυχολογικής θεωρίας.

Αν και δεν είχε μάθει περισσότερη ψυχολογία, ο Λογγίνος ανέβηκε άλλο ένα σκαλοπάτι στην ίδια θεωρητική σκάλα. Τη σημασία της τέχνης ο Λογγίνος τη βρήκε στην έκσταση, στο ύψος, στο συνεπαρμό και στο ψήλωμα. Με άλλα λόγια ο άνθρωπος που θέλει να ξεφύγει από την αντινομία της κλήρας του πρέπει να ψηλώσει ανάφτερος σε κόσμο συναρμονισμένο και κατανοητό. Ο ποιητής σε αρπάζει και σε ανεβάζει σ' ένα δικό-του καινούργιο κόσμο μεταπλαστό κι αποτραβηγμένο που τον έφτιασε με τις θύμησες της δικής-του πείρας και που τον ξεβγένισε με τη δική-του ενορασιά του υπερ-ανθρώπινου και του ποθητού.

Του Λογγίνου η πολύτιμη ανακάλυψη στέκει σε τούτο, πως τόνισε τη μαντική την υπόσταση της τέχνης, το ξαφνιστικό-της χάρισμα και την υψωτική-της μοίρα. Χύμισμα αποκάλυψης, θάμπωμα, ξεφτερωμός. Κατάλαβε πως χρειάζεται συνάρπασμα κι αλλαξοφεγγιά. Πρέπει να ξεχαστείς και να πιστέψεις ολόψυχα το φανταχτερό τ' όνειρο, την ιδανική πιθανότητα του αναλήθεφτου. Αδιάφορο αν η πίστη-σου είναι περαστική κι αζώητη. Βγαίνεις από το σήμερα για να ξαμώσεις το πάντα, κ' έτσι για μια στιγμή αστραφτερή γίνεσαι απέθαντος και πλάστης.

Η ψυχαναλυτική αφτή αιτιολογία της τέχνης δουλέφτηκε ακόμα πιο βαθιά στα δικά-μας τα χρόνια. Μερικοί μάλιστα κριτικοί φτάσανε στην πεποίθηση πως όλη η τέχνη αναδίνει κι αναβράει από το υποσύνειδο σκοτάδι του ανθρώπου. Κατά τη γνώμη-τους το υποσύνειδο είναι ο αληθινός πλάστης και ποιητής. Για να ξεφύγει από τη σκλαβιά και τη σαστισμάρια της άπονης ζωής, κουβαλιέται σε κόσμο μαστορεμένο με τους δικούς-του πόθους και στολισμένο με τα δικά-του τα ονείρατα. Εδώ έχουμε τη θεωρία της ξεφυγής και της αντικατάστασης. Μας ορμηνέβει κι αφτή πως η θρησκευτική δίψα που παραμονέβει στα βάθια του υποσύνειδου είναι η δύναμη που σπρώχνει τη φαντασία προς την ιδεολογική μεταφορά. Έτσι μάλιστα έχουνε να πουν πως η ποίηση δεν είναι τίποτες άλλο παρά η ηθική του υποσύνειδου. Μη βρίσκοντας τον επίγειο παράδεισο δίπλα-του ο ποιητής τονε φωλιάζει μέσα στα σύνεφα.

Της θεωρίας αφτής της μετουσίωσης είναι συγγενική και του Croce η διαίσθηση. Ρίζα της τέχνης είναι το αίστημα για τον κριτικό αφτό. Μας βεβαιώνει πως το αίστημα κι όχι ο λόγος λαχταρά κι αληθέβει την ενότητα στην εικόνα του ιδανικού. Κ' έτσι τον ορισμό πως η τέχνη είναι διαίσθηση μπορεί να τονε βάλουμε κι αλλιώς

και να νομοθετήσουμε πως τέχνη θα πει αποθυμιά κλεισμένη μέσα στον κύκλο (φόρμα) της αναπαράστασης. Ο Croce ξορίζει το διαλογισμό και τη φιλοσοφική γνώση από την έννοια της τέχνης. Η δουλειά του διανοητικού είναι να θεμελιώσει την πραγματικότητα και να την ξεχωρίσει από το ακατανόητο κι αμετάδοτο. Μα της τέχνης ίσια ίσια το γνώρισμα είναι που δε θέλει να ξεχωρίσει το πραγματικό από το φανταστικό. Θέλει την εικόνα μέσα στου ιδανικού μύθου την αγνότητα. Με άλλα λόγια η τέχνη είναι αισθητική κι όχι νοητική ενέργεια, είναι όνειρο θεωρητικό κι όχι ο ξύπνος της φιλοσοφίας, συνθετική ανάσταση κι όχι στάφνισμα επιστημονικό.

Πως έχει δίκιο να βάζει ο Croce την πηγή της τέχνης στο αίστημα φαίνεται καλοθεμελιωμένη θεωρία. Δυσκολέβουμε όμως να τον ακολουθήσω άμα θέλει να εξοστρακίσει το Λόγο. Και με λόγο εννοώ την ολοκληρωτική ενέργεια της ψυχής που έχει μέσα-της και τη διαίσθηση και τη λογική. Εμένα μου φαίνεται πως την ώρα που γενιέται το έργο δουλέβει ολάκερη η ψυχή του τεχνίτη και πως θα τονε σακατέψουμε αν του την κόψουμε σε δυο κομάτια. Παραδέχομαι πως το αίστημα είναι η κινητική δύναμη, μα καπετάνιος είναι ο Λόγος. Κι αφτό φανερώνεται όχι μόνο στα πλατιά έργα, καθώς το έπος και το δράμα, όπου η διαίσθηση θα πελάγωνε χωρίς την οδήγηση του Λόγου, παρά και στο λυρικό ποίημα, όπου κάθε συλλαβή πρέπει να ζυγιστεί και κάθε λέξη να δοκιμαστεί στο χρυσακόνι του ρυθμού. Μα η επιμονή αφτή στο υποσύνειδο είναι κι αφτό σημάδι των καιρών· ο σημερινός άνθρωπος ξεπέφτοντας προς το ζώο το κάνει χάζι να καμαρώνει τις ζωικές-του ορμές και να περιφρονεί το Λόγο, το μονο ίσως συστατικό που τον ξεχωρίζει κάπως από τον πιθηκάνθρωπο. Ως τόσο δεν επιμένω στην ανάλυση της μεταφυσικής αφτής συνειρησίας γιατί φτάνουμε σε συζήτηση όπου πολεμούμε μοναχά με τα λόγια. Δεν ξέρουμε αλήθεια πια τί λέμε καλά καλά. Μόλις καταλαβαίνουμε τί προσπαθούμε να ξεστομίσουμε εμείς οι ίδιοι. Το τί εννοεί ο αντικρυνός-μας είναι διαλεχτική καταχνιά.

Δε θα είτανε δίκιο να παραβλέψω τη γνώμη του Coleridge που με όλες-του τις αδυναμίες είταν κάποτε μεγάλος κριτικός. Μας λέει πως σκοπός της τέχνης είναι να ξεπραγματοποιήσει την πραγματικότητα, να εξιδεάσει το συγκρατητό, ν' αφαιρέσει το εφήμερο από το φανταστικό. Αφτό θα πει να μη βλέπεις πια τα συνηθισμένα κοινά πράματα καθώς είναι, και να βλέπεις το φανταστικό σα να είταν κοινό και συνηθισμένο. Η δυσκολία εδώ είναι να μάθουμε πρώτα τί πράμα εννοούμε με την πραγματικότητα. Για το συνηθισμένο τον άνθρωπο πραγματικότητα είναι μοναχά τα πράματα που

μπορεί ν' αγγίξει, να φάει, να μυρίσει, να δει. Μα ο Croce πετιέται άξαφνα και λέει πως η ποίηση είναι η μόνη αληθινή πραγματικότητα. Στο τέλος υποψιαζούμαστε πως η πραγματικότητα είναι κι αυτή μια πίστη, μια υπόθεση, σαν τόσες άλλες. Κ' έτσι του Coleridge η θεωρία χάνει τα θεμέλια της και παράκλυται σκουνοϋφλώντας. Ας υποθέσουμε πως ήθελε να μας εξηγήσει κι αυτός πως τέχνη θα πει μεταουσίωση, μεταφορά, μεταπλασμός. Δεν είναι πιθανό να πέσουμε έξω.

Οι γνώμες του Tolστόϊ και του Wordsworth για την ποίηση και την τέχνη μοιάζουν κάπως με την ανάλυση του Croce μα πέφτουν πολύ πιο χαμηλά γιατί φανερώνουνε μια μεριά μοναχά της ψυχικής ενέργειας που αποζητά το ρυθμό και τη φόρμα. Ο εγγλέζος ποιητής είπε πως η ποίηση είναι συγκίνηση που την ξαναθυμάται ο τεχνίτης αργότερα σε ώρα γαλήνης. Με άλλα λόγια η τέχνη εκφράζει το αίσθημα και μεταδίνει αντίληψη, κάνει το αίσθημα διάνοηση συνειδητή, ανοίγει τ' όραμα ενθουσιαστικής συμπύκνωσης του κόσμου. Κι ο Μοσκοβίτης δεν έλειψε κι αυτός να πει το λόγο του αν και δεν πολυένιωθε από φιλοσοφία. Το δικό του ρητό σταματάει για την τέχνη στο ανακάλεσμα.

Ένας σημερινός ποιητής της Αγγλίας μας έδωσε τον ορισμό πως η ποίηση δεν είναι τίποτε άλλο παρά η έκφραση φαντασιωματικής πείρας, έκφραση που μοναχά της σημασία μένει η φανταστή της αφτή αρετή. Μα ο ποιητής σπάνια βγαίνει και καλός κριτικός. Εδώ μου φαίνεται πως ξεπέζεψε στα μαλακά.

Κάποιος άλλος κριτικός πιστέβει πως η ποίηση είναι το ηλέχτρισμα της γλώσσας μ' εξαιρετική έννοια. Πυρώνει η γλώσσα γιατί γεμίζει σημασία. Και με σημασία εννοεί το αίσθημα της καθαρής και στενής συγγένειας, την εντατική κι αγκαλιάστρα συνείδηση που ξεχειλίζει από τη γλωσσική έκφραση. Πολύ σωστά όλα αυτά, μα το μόνο που λεν είναι πως ποίηση και γλώσσα είναι το ίδιο πράμα, είναι δυο μορφές της ίδιας υπόστασης. Η αλήθεια όμως αφτή είναι γγνωστή, την είπε κιόλας ο Croce, την είπε κι ο Vossler που μας ξήγησε πως στην ποίηση αδερφώνονται η εσωτερική και η εξωτερική μορφή της γλώσσας. Κι ας θυμίσουμε δω παρενθετικά πως το γλωσσικό ζήτημα στην Ελλάδα είναι τόσο βαρυσήμαντο ίσια ίσια γι' αυτό, γιατί όχι μόνο πραχτικό είναι, παρά και μεταφυσικό. Ο δημοτικιστής πολεμάει για την ποίηση γιατί γλώσσα και ποίηση δεν ξεχωρίζονται.

Θα ομολογήσω τώρα και τα δικά μου τα κρίματα. Σε καιρούς που πιστεβα ακόμα πως μπορώ να πετύχω την αλήθεια και να την κλείσω σε κλουβί, δοκίμασα και γω να φτιάσω τον ορισμό της τέχνης.

Από τους διάφορους τύπους που σκάρωσα στα προπυλατικά μου χρόνια διαλέγω δυο τρεις μοναχά για δείγμα. Τέχνη είναι ο μεταπλασμός και η επίταση της ζωής από μυαλό συνθετικό. Και πάλι τέχνη είναι η ενοποιητική ανάταση της ζωής ξεχωρισμένη σε φόρμα. Κι αλλιώς το ξανάφιασμα της ζωής τη στιγμή που ο άνθρωπος γίνεται θεός (*). Θυμούμαι κι άλλες παραλλαγές: ξεπέραςμα και υπερζώηση της ζωής, σπάσιμο, σεφέρι, διαμαρτυρία, ξεπαροιά παραλλάχτρα και συνόργανη, μανία στεφανωμένη μέτρο, αγωνία χαμογελούσα ελικώνιας γέννας, σκίσιμο του λεφτεριού της Μνημοσύνης: τέχνη είναι το αισχύλειο «πάνυ δὴ δεῖ χρηστά λέγειν ἡμᾶς» κι όχι το ευριπίδειο «χρὴ φράζειν ἀνθρωπεύως». Μα τον ορισμό που προτιμῶ τονε βάζω σε δυο λόγια: τέχνη είναι η νοσταλγία του απόλυτου. Και το τραγούδι της.

Κάτω απ' όλους τους παραπάνω ορισμούς βρίσκουμε πάντα το ξάπλωμα της συνείδησης. Η τέχνη πασκίζει να συνοργανίσει ολάκερο το συνειδητό κόσμο και να μαντέψει το άγνωστο που τονε σφίγγει ολόγυρα. Πόθος της είναι να φτιάσει αυτό που έπρεπε να υπάρχει, τ' αδύνατα εικότα του Αριστοτέλη. Για να συμπυκνώσει τον κόσμο και να τον προικίσει με αφτάρκεια συνειδητή ο ποιητής μιλά το πιο συχνά με παραβολές. Προσπαθεί να βρει ομοιομορφία κι αναλογίες, γυρέβει με το μοιάσιμο να πήξει την ένωση. Όσο παραπάνω μοιάζουν τα φαινόμενα συναμεταξύ τους, τόσο πιο στενή και πιο κατανοητή γίνεται η ενύπαρξη και κρυφυπόστατη αρμονία. Σαν τον αναποδογυριστή, τον αιρετικό που ξαναγυρίζει στην παλιά του θρησκεία, παθαίνεται να βρει την άσπαστη δέση μιας πρωτάρχιστης, φανταστικής, παντοκρατόρισας μελωδίας. Μα η μοίρα του είναι φτηνή και πρόσκαιρη: μόλις προφταίνει το μάτι του ν' αρπάξει μιαν αποφεγγιά, μιαν αστραπόσβηστη αναλαμπή της ιδανικής ζωής που τοντώνεται ν' αγγίξει από μακριά. Του ξεφέβγει μόλις απλώσει το χέρι του να την αληθέψει.

Θέμε δε θέμε φτάνουμε στο συμπέρασμα πως κανένας ορισμός δεν είναι αρκετός να κλείσει μέσα του ολάκερη την έννοια της τέχνης. Όλες οι θεωρίες, και οι πιο διαπεραστικές ακόμα, μένουνε μονόπλεβρες κι ασυντέλειωτες. Πάντα κάτι λείπει. Κι αν το καλοσυλογιστούμε, βλέπουμε και το γιατί. Η ποίηση είναι ζωή, χωρίς άλλο η πιο λαγαριστή μορφή της ζωής. Μα δεν ξέρουμε, μήτε ποτέ θα μάθουμε, τί πράμα είναι η ζωή. Αδύνατο λοιπόν να πούμε και τί είναι ποίηση. Ας ομολογήσουμε την άγνοια μας, κι ας πούμε απλά και ταπεινά πως

(*). *Ο νοῦς γάρ ἡμῶν ἐστὶν ἐν ἐκάστῳ θεός, εἶπε ο Ευριπίδης.

τέχνη είναι η φανταστική ζωή που φτιάχνουν οι μεγάλοι τεχνίτες. Στον ορισμό-μας αφτό δείχνουμε καθαρά την ανηξεριά-μας ταφτολογώντας τ' άγνωστα.

Κι αν κανέννας βιαστεί και μας ρωτήσει γιατί δεν ξέρουμε τη ζωή, θα του απαντήσουμε πως αφτό είναι φανερό αφού δεν μπορούμε να παρομοιάσουμε τη ζωή με τίποτε άλλο. Μοναχά με την παραβολή μας είναι συχωρεμένο να πλησιάζουμε την εσώτερη αλήθεια. Μα εκεί που η παραβολή είναι ολότελα αδύνατη, ανάγκη να στρέξουμε το ακατανόητο. Ποιός μπορεί να κάνει τον τυφλό να καταλάβει πώς μοιάζει το κόκκινο χρώμα;

Η μόνη-μας βοήθεια για να περιορισουμε κάπως τη φεβγατερή την αλήθεια είναι η παραβολή. Με τις ομοιότητες που ξεσηκώνουμε κάποτε στον κόσμο το φαινομενικά, καταφέρνουμε να πάμε λιγάκι πιο κοντά στην απόκρυφη κι αμίλητη ενότητα. Κ' έτσι βλέπουμε το θεμελιωτή της θρησκείας και τους προφήτες, τον ποιητή και τους φιλόσοφους ακόμα να μιλούνε με παραβολές. Το ξέρουν πως η μαντεφτική δύναμη της παραβολής είναι η προξενήτρα που κάνει τον άνθρωπο να συγγενέψει με το μυστήριο, με τη σφιγγόστητη την Ίσιδα του Απόλυτου. Θυμίζω περαστικά την εξακουστή αλληγορία του Πλάτωνα με τη σπηλιά όπου μουχλιάζουν τρυπωμένοι οι μισότυφλοι άνθρωποι και προσπαθούν να γνωρίσουν τον όξω κόσμο από τους ήσκιους και τ' αντιφεγγίσματα που μπαίνουν από το άνοιγμα του βράχου.

Θα μιλήσουμε λοιπόν και μεις με παραβολές, κι ας μην είμαστε μήτε Μουσαίοι μήτε Πλωτίνοι. Μα δε θα ζητιανέψουμε πια να μάθουμε την υπόσταση της τέχνης. Φτάσαμε κιόλας στο συμπέρασμα πως αφτό θα είτανε χαμός καιρού. Θα ρωτήσουμε μοναχά το πώς δουλέβει ο τεχνίτης και το πό-

(Τό τέλος στο έρχόμενο)

τε φανερώνεται η τέχνη σε μια κοινωνία.

Κάθε τεχνίτης έχει ένα δικό-του αχνάρι μονάκριβο. Το αχνάρι πές-το σα θες και τύπο, φόρμουλα, σκέδιο, καλούπι, μόστρα, ξόμπλι, χούι, προκατάληψη. Και πρέπει να το φανταστούμε το αχνάρι μισοδιάφανο, σα να είτανε γυαλί χρωματιστό με στόρησες, φακός κεντημένος και ξομπλιαστός. Παίρνει το γυαλί-του ο τεχνίτης, το βάζει στα μάτια-του μπροστά και κοιτάζει τη ζωή περιτρίγυρα. Δεν τη βλέπει πια καθώς την ήξερε, τη βλέπει αλλαγμένη, παράξενη, πιο σημαντική κι όμως πάντα ίδια κατά βάθος. Μέσα από το διαγραμματικό-του φακό ζωντανέβει ο κόσμος με καινούρια έννοια, πιο απόξενος κι όμως πιο συγκρατητός, πιο αξάμωτος κι ως τόσο πάντα πιστεφτός, γίνεται η πατρίδα μιας επαγγελίας φανταστικής. Με το ξαφνιστικό παράλλαγμα και το θεληματικό καθράρισμα η άμορφη κι ασύνειδη ζωή ανανογιέται κ' ενθουσιώνεται καλόδετη και χαραχτηριστική.

Αν το γυαλί του τεχνίτη παραέχει ξόμπλια, τότε το μάτι δεν μπορεί πια να δει πολύ καθαρά τον πίσω του κόσμο. Κι αν πολυπυκνώσουν τὰ ξόμπλια, κανταντάει στο τέλος αδύνατο να φαγγρίσει και καθόλου η ζωή. Οι στόρησες τυφλώνουν τό γυαλί. Κι αντίθετα πάλι, αν τα ξόμπλια λιγοστέψουν ή αφανιστούν ολότελα, τότες ο τεχνίτης μας δείχνει τον κόσμο ολοένα πιο αστόλιστο και πιο ασύνταχτο, ως που παρατώντας τη δική-του φόρμουλα αφήνει τη ζωή να οψιάζει ολόγυμνη κι ασυγύριστη.

Οι τεχνίτες που παραφορτώνουν το γυαλί με ξόμπλια και χρώμα πέφτουνε στο μυστικισμό, στην ασάφεια, στην ιδιοτροπία. Κανταντούνε δυσκολονόητοι κι ασαβούρωτοι. Δεν κοινωνούν πια με τον όξω κόσμο. Μισέβουν εγωκεντρικοί κι αποτραβιούνται μεσόψυχοι.

ΠΕΤΡΟΣ ΒΛΑΣΤΟΣ

Ω ΡΙΜΑ, ΔΕ ΣΕ ΔΟΥΛΕΨΑ . . .

ᾠ ρίμα, δὲ σὲ δούλεψα
σά μιὰ κυρά κι' άφέντρα.
Φτωχή σὲ γνώρισα κι' έγώ.

Βουκόλος στά τραχειά βουνά,
στό χέρι τή βουκέντρα,
κάποιο τραγουδι άχολογῶ.

Κι' είναι τραγουδι μου ή δουλειά,
κι' είν' ή δουλειά τραγουδι,
ῶσο να σβύσω ένα πουρνό . . .

Κι' έχω για μοναχό μου βιός,
ένα άστρο, ένα λουλουδι,
λίγο γαλάζιον ούρανό . . .

Γ. ΑΝΝΙΝΟΣ

ᾠνας σκαφτιάς μὲς στίς λιθιές,
πού νύχτα μέρα σκάβει
άπό τίς ὠρες τίς θαμπές.

ᾠνα μικρό κι' άπόκοττο
στή θάλασσα καράβι,
στής μπόρας τίς άναλαμπές.